

פירוש חדש לאמפורה המופיעה על עתיקות יהודיות

מאת

ה. שטרן

בישראל נמצא במחזור מטבע-נחושת בן עשר פרוטות, שעליו אמפורה יוונית בעלת שתי ידיעות. ציור כזה מצאנו על מטבעות יהודיים מתקופת המרד הראשון נגד רומי (66—73 לספחה¹) ולאחר מכן גם על מטבע של בר-כוכבא. ודאי אין זה דבר שבמקרה. וכבר הוכיח קינדלר, בצדק, במאמרו "The Coinage of the 'Bar Kochba War'" (Numismatic Studies and Researches, Volume II, Jerusalem 1958: The Dating and Meaning of Ancient Jewish Coins and Symbols, p. 65—66) שכך זה, העשוי בסגנון יווני, מגלם סמל לאומי ידוע, שהופיע, כפי שמניחים היום, על כלי, שהשתמשו בו בעבודת בית-המקדש. הנחה זו מתקבלת על הדעת, שכן גם במטבעות אחרים מתקופת המרד מופיעים סמלים לפולחן של בית-המקדש. למותר הוא להדגיש, שמקורה של הצורה היוונית של הכד בסגנון ההלניסטי, ששלט באמנות באותה תקופה, ואין היא מעידה כלל על מגמה פרו-יוונית.

ציור מעין זה של כד נמצא גם על עתיקות יהודיות אחרות, כגון: פסיפסים, ארונות-מתים ומצבות. בדרך-כלל נתקלים אנו בו יחד עם סמלי המנורה, הלולב, האתרוג והשופר, ולעתים קרובות בצורת חריטה פרימיטיבית באבן. על משמעות האמפורה הושמעו דעות שונות. מ. אבי-יונה סבור, שהיא כפית השמן² (אמנות יהודית, ירושלים, 1958, עמ' 149), בעוד שגודינאף רואה בה סמל למים המעניקים חיים, היינו, סמל הפוריות. הנחה אחרונה זו אינה מסבירה את פשר צורתה היוונית של מיכל-המים.

לפני ששנים הצביע ב. רות, בהערה למאמרו "Jewish Antecedents of Christian Art" (Warburg Journal, 1953) על ציור האמפורה הנ"ל בתמונה של Codex Amiatinus, שהוא אחד מכתבי-היד העתיקים ביותר של הוולגאטה, שנשתמרו עד היום. בכתב-יד זה מתוארת האמפורה כאחד מהכלים של אוהל המועד עם הכתובת Labrum (מן המלה הלטינית "lavare" "לרחוץ"), ופירוש הדבר: הכיור. ה"קודקס אמיאטינוס", השמור היום בספריית לאורנטיאנה בפירנצה, נתחבר בין

1) בזמן העתיק הועבר השמן ממקום למקום ואוחסן באמפורות גדולות עשויות חרס. לפיכך עשויה האמפורה לעורר אסוציאציה לשמן. אך לאמפורות החרס הנ"ל יש בסיס מתחת בטון, ואילו לאמפורה שלנו יש צוואר ארוך בין הבסיס לבטן, צוואר כזה עשוי מחרס לא היה יכול מעולם לעמוד במשא של אמפורה מלאה. לעומת זה לו הותקנה האמפורה מברונזה — אי-אפשר היה להחזיק בה שמן זית, שכן החומצה שבשמן זה היתה מאכלת את המתכת ומוזמת את השמן, שהיה נפסל לשימוש בבית-המקדש.

פירוש חדש לאמפורה המופיעה על עתיקות יהודיות

השנים 690 לספ"ה¹ במנזר הבריטי Jarrow. דף התמונות שבקודכס זה, המתאר את הכלים של אוהל המועד, מקורו ב־Codex Grandior של קאסידורוס מן המאה השישית. קאסידורוס, שהיה שרו של תיאודריך, מלך האוסטרוגותים, מציין בזכרונותיו, שהתמונות בכתב־היד הותקנו לפי עצתו של אבסביוס, מלומד עיוור שבא אליו מהמזרח. קיים אפוא קשר ישר בין המסורת המזרחית החיה לבין ציורי הכלים של בית־המקדש שבכתב־יד זה. יתר על כן: בבסיס של המנורה בעלת שבעת־הקנים, המתוארת שם, יש שלוש מלתעות של אריה, הדומות להפליא לאלו, שנמצאו בזמן האחרון בפסיפס של "נירים". לעינינו מתגלה אפוא מסורת רצופה מהנגב של ארץ־ישראל ועד לאיטליה. ולא מקרי הוא הדמיון בין האמפורה ככלי־רחיצה ב־"קודכס אמיאטנוס"² לבין זו שעל המטבע מתקופת המרד: המורדים ברומי קבעו על מטבעוֹ תיהם גם את כלי־הקדושה של הכהנים, שמקורם באמנות ההלניסטית, בין שאר הכלים של בית־המקדש. לפי מסורת יהודית עתיקה, היו מציירים את כלי־הרחה על מצבות הלויים. עדות זו עשויה להסביר את העובדה, שהאמפורה מופיעה רק על חלק מן המצבות היהודיות, היינו, על אלו של הלויים בלבד.

המסורת היהודית (בעיקר שמות ל' י"ח) אינה מספרת דבר על צורתו של כלי־הרחה, "הכיור". לא מזמן הופיע ספרו של וירג'ין: "The History of Coins and Symbols in Ancient Israel" (New-York 1958, p. 215 pp.) שבו מובעת ההשקפה, שהצלוחית השטוחה על בסיס, המופיעה בהרבה מטבעות עבריים עתיקים, היא הכיור, בעוד שלפי הדעה המקובלת זהו ספל־שתייה; אמנם הסברו של וירג'ין נתקל בהתנגדות חריפה (ראה Kadman, "Numismatic Studies and Researches", p. 53 pp.), אך מכל־מקום מעיד נסיון זה לפענוח משמעותה של הצלוחית, שהעדר הכיור על מטבעות המרד, בהבדל משאר הכלים החשובים של בית־המקדש, עורר פליאה בקרב החוקרים.

לעומת "ים הנחשת" של הבית הראשון אין ברשותנו שום ידיעה על גודל הכיור של הבית השני, אך מסתבר, שהיה זה כלי גדול, כפי שיש ללמוד מן המשנה יומא, פרק ג, י: "בן קטין עשה שנים עשר דד לכיור, שלא היו לו אלא שנים, ואף הוא עשה מוכני לכיור, שלא יהיו מימיו נפסלין בלינה". וכן מוצאים אנו בתלמוד בבלי במסכת יומא, ל"ז, ע"א: "בן קטין עשה י"ב דד לכיור וכו'": תנא שיהיו שנים־עשר אחיו הכהנים העוסקין בתמיד המקדשין ידיהן ורגליהן בבת אחת. תנא שחרית במילואו מקדש ידיו ורגליו מן העליון ערבית בירידתו מקדש ידיו ורגליו מן התחתון. ואף הוא עשה מוכני לכיור וכו'; מאי מוכני אמר אביי גילגלא דהוה משקעא ליה". לפי מקור זה היה אפוא כיור בית־המקדש כה גדול, ששנים־עשר כוהנים יכלו להתרחץ לידו בעת ובעונה אחת. האמפורה בעלת שתי הידיות אינה שימושית ככד למים, אך נוכל להסביר את צורתה, אם נביא בחשבון את השיטה הנהוגה בימים ההם לשאיבת־מים: בעזרת חבל, שהועבר על גלגל ברעש רב ("מיריחו היו שומעין קול העץ שעשה בן קטין מוכני לכיור", משנה תמיד, פרק ג, ח) הורדה האמפורה, הקשורה בשתי ידיותיה, לבאר על־מנת לשאוב בה את המים הדרושים בכל בוקר לטכס

הקידושין. קשה להסכים להנחתו של ווירג'ין, שהצלוחית השטוחה, הנראית על מטבעות רבים, היא הכיור, שכן מחמת המבנה השטוח היו ודאי מיס רבים נשפכים בזמן העלאת הכיור מהבאר²).

במשנה יומא, פרק ד, ה, נאמר: "בכל יום כ"ג מקדש ידיו ורגליו מן הכיור והיום מן הקיתון של זהב. רבי יהודה אומר לעולם כ"ג מקדש ידיו ורגליו מן הקיתון של זהב". המלה "קיתון" מקורה במלה היוונית κύατος. המציינת כלי, שבו היה המזג שואב את היין מתוך הכד. דרכי השימוש בכיור ובקיתון היו אפוא זהות, אלא שבאחרון שאבו כמויות הרבה יותר קטנות של מיס.

על כל פנים, ברור, שכלי-הרצה זה הוא סמל ה י ס ט ו ר י בדומה למנורה, ללולב, לאתרוג, לשופר, לכלי הקטורת ולארון-הקודש. נראה הדבר, שפירושו של גודינאף, הרואה באמפורה — תוך הסתמכות על אסכולת-יונג — מיכל-מיס, המסמל את הפוריות, הוא מרחיק-לכת מדי.

(2) ווירג'ין מביא טענה (עמ' 218/217, תצלומים לתבנית 31/30), המתבססת על מטבע קיליקי. הצלוחית, המתוארת במטבע הנ"ל, מגיעה למחצית גבהו של אדם, ועל כן אין היא עשויה, לדעת ווירג'ין, לשמש ספל-שתייה. טענה זו אינה משכנעת. ייתכן כי הגודל העצום של "צלוחית" זו שימש סמל מקומי, ומסיבה זו תואר במטבע (גם אמפורת הכיור היתה בעלת מימדים בלתי רגילים).